

Lectio praecursoria

Sattuma yhteiskuntaa muokkaavana voimana. Tutkimus sattumien synnystä, olemuksesta ja vaikutuksesta

Jukka Helttula

Sattuma on omituinen käsite. Ollakseen niinkin tuttu, jokapäiväinen asia, johon huomaamatta tulee vedottua erilaisissa yhteyksissä, sitä ei kuitenkaan juuri ymmärretä. Tai sitä ei hahmoteta. Tai siitä ei vaan välitetä. Sillä sattuuhan sitä.

Sitä sattuu paljon enemmän kuin luullaankaan. Kuulijani ovat kaikki täällä tänään sattumalta. Nyt joku ehkä mielessään väittää vastaan. Vastaväite voi olla vaikkapa se, että ei se voi olla sattuma, että on täällä, koska on ihan itse omista syistään päättänyt tulla. Osa on paikalla työnsä vuoksi, osa mielenkiinnosta, osa ehkä molemmista syistä, joillakin täällä olo liittyy opiskeluun. Joku saattaa jopa ajatella, että ei tähän tilaisuuteen liittynyt mitään satunnaista; sain tästä tiedon, asia kiinnosti, tarkistin aikataulun, päivä ja kellonaika sopivat, päätin tulla. Ja tässä olen. Ihan perusnormi kausaalinen toimintaketju. Niinpä. Näin maailmaa hahmotetaan.

Jos nyt pyytäisin kaikkia niitä nostamaan käntensä, jotka eivät tienneet, että joku Suomessa tutkii sattumaa, ennen kuin tavalla tai toisella saivat tiedon tästä tilaisuudesta, uskon, että aika moni käsi nousisi. Heille tämä tilaisuus oli yllättävä, odottamaton tapahtuma. Entä sitten he, jotka ovat seuranneet tämän tutkimuksen etenemistä kuluneiden vuosien ajan; työni ohjaaja, kanssani opiskelleet, perheeni...? Tai vastaavittajani? He kaikki tiesivät, että mahdollisuus tämän tilaisuuden toteutumiseen on olemassa. Kyllä, mutta myös heille kiinnostukseni tutkimusaihetta kohtaan on jossakin vaiheessa ollut yllätys. Tai he eivät ole tunteneet minua ennen tutkimusprosessin käynnistymistä, jolloin tapaamisemme on ollut heille suunnitteleman tapahtuma. Ja vaikka tietty suunnitelmallisuus

onkin prosessin aikana ollut tarpeen, niin heille, kuten kaikille muillekin tämä väitöstilaisuus on ennakoimaton seuraus jonkun muun toiminnasta. Yllätyksellisyys, odottamattomuus, suunnittelemattomuus, ennakoimaton seuraus... ne kaikki ovat sattuman elementtejä.

Jos joku nyt tuumii, että tällä tavoin ajatellen itse asiassa kaikki on sattumaa, niin en väitä vastaan.

Sattuma liitetään usein peleihin kuten arvanja nopanheittoon, lottoon tai kortinpeluuseen. Jotkut tutkijat jopa sanovat, että sattuman tieteellinen tutkiminen alkoi nimenomaan pelien tutkimisesta. Sen seurauksena syntyi todennäköisyyslaskenta. Inhimilliseen toimintaan liittyvässä sattumassa ei kuitenkaan ole kysymys pelaamisesta – vaikka pelikielikuvaa monesti käytetäänkin ihmisten käytöstä kuvattaessa – sillä toisin kuin peleissä inhimillisiä toimintaketjuja on mahdotonta toistaa täsmälleen samanlaisina ja toiminnan laukaisevan lähtötilanteen ja toimijan motiivin määrittäminen on mielivaltaista. Ihmisen toimintaympäristö on avoin kehä. Pelit tapahtuvat suljetussa kehässä. Arpakuutiassa on silmäluvut 1–6. Kuutio on tasapainotettu, vastakkaisten sivujen yhteenlaskettu silmäluku on aina 7. Näin on sovittu, joten nopanheiton tulosten toteutumistodennäköisyys on laskettavissa.

Kukaan ei kuitenkaan ole sopinut elämän pelisääntöjä, vaikka pyrkimystä elämisen sääntelyyn onkin. Elämän arpakuution silmäluvut ovat määrittelemättömät, sivuja ei ole tasapainotettu, eikä sivujen määrästä ole kenelläkään tietoa. “Alea acta est”, arpa on heitetty lapsen nähdessä ensimmäisen kerran synnytyssalin valot – tai katsantokannasta riippuen jo ennen sitä;

hedelmöitymistä odottavan munasolun suosios-
ta kamppailevista 250 miljoonasta siittiösolusta
vain yksi voittaa.

On siis erotettava toisistaan matemaattinen
satunnaisuus ja sattuma. Jälkimmäinen on ai-
heena nyt tarkastettavana olevassa väitöstutki-
muksessa.

Elämänhallintamme kuitenkin perustuu aja-
tukseen tietynlaisesta säännönmukaisuudesta.
On selvää, että kun teon ja tuloksen välinen aika
on lyhyt ja syytä on riittävän monesti seurannut
tietty seuraus, niin on mielekästä luottaa siihen,
että asiat toimivat. Pistäessämme avaimemme
kotiovimme lukkoon, odotamme oven au-
keavan. Tai kun astumme Turussa Tampereen
junaan, luotamme pääsevämme Tampereelle.
Luonnollinen elämänhallintaan pyrkiminen
kuitenkin myös hämää meitä. Kun useimmissa
jokapäiväisissä asioissa tuntuvat toimivan tietyt
säännöt, alamme uskoa säännönmukaisuuteen,
niin että suljemme silmämme sattumalta. Tämä
usko saa meidät kuvittelemaan asioilla olevan
keskinäisiä riippuvuussuhteita useammin – to-
della paljon useammin – kuin niitä todellisuu-
dessa on.

Haluamme nähdä asiat säännönmukai-
sina, koska epäsäännöllisyys on häiritsevää.
Ajatellaan esimerkiksi lasten syntyviä jossakin
sairaalassa. Aamupäivällä syntyy kuusi lasta.
Mikä seuraavista tuntuu loogisimmalta? Ensін
syntyy kolme poikaa ja sitten kolme tyttöä, kaik-
ki kuusi ovat tyttöjä, kaikki kuusi ovat poikia vai
järjestys poika, tyttö, poika, poika, tyttö, poika.
Intuitiivisesti viimeinen järjestys tuntuu mielek-
käämmältä. Kuitenkin kaikki mahdollisuudet –
ja moni muukin – ovat yhtä todennäköisiä, sillä
edellisen syntyneen lapsen sukupuolella ei ole
vaikutusta seuraavan sukupuoleen.

Esimerkkejä elämän sattumanvaraisuudesta
löytää ja tunnistaa jokainen miettiessään ympä-
röivää maailmaa. Useimmat vaikkapa suurista
teknologisista muutoksista ovat syntyneet il-
man, että niitä olisi kukaan juuri sellaisiksi varta
vasten suunnitellut. Hyvä esimerkki tällaisesta
on internet. Ja kun ajoitus, yrittäminen, oikeat
henkilöt ja sattuma nimeltä onni kohtasivat
syntyi maailman suurin matkapuhelinyhtiö. On
pohdinnan arvoinen asia, hävisikö maailman
suurin matkapuhelinyhtiö kilpailun, koska ku-
vitteli menestyksensä perustuneen pelkkään
yrittämiseen ja oikeisiin henkilöihin.

Sattuma hämmentää – kuten nuorta yliopis-
to-opiskelija Aaronia, joka oli saanut työpai-
kan. Visa Tuominen kertoo Aaronin luonneh-
tineen työpaikan saamistaan näin: ”Toisaalta
sehän oli ihan täydellinen sattuma ja toisaalta
taas sitten ei ollenkaan. Proffan kanssa oli ollu
puhetta, että että kun nyt valmistuisin tossa syk-
sillä, niin ois kiva tehdä töitäkin. Ja sitte meidän
nykyseltä työpaikalta oli tullu hänelle kysely,
niin mun ja yhen toisen kaverin nimen se oli an-
tanu sitten niinku eteenpäin, että tämmöset vois
olla. Ja sitte (kyseinen professori) lähetti meille
sähköpostia siitä, että tämmönen paikka ja nää
on speksit, hakekaa. --- Et se et pääsin töihin,
niin sitä mä en usko, että jos ajattelee sitä niinku
haastattelua ja muun kautta, niin se ei sitte sillee
ollu sattumaa, et kyllähän siin aika tarkkaa tut-
kittiin. Mut sattuma oli, että sain tietää paikasta.
--- Että pohdi sitten ite, oliks se sattumaa vai ei.”

Aaronille tieto mahdollisesta työpaikasta tuli
sattumalta. Hän osasi hyödyntää tilannetta, ja
koska oli työnantajan mielestä tehtävään sopi-
va ja pätevä, hän sai työpaikan. Yrittäminen ja
osaaminen ovat siis myös oleellisia. Pelkän sat-
tuman varaan ei voi laskea. Sen merkitystä ei tule
kuitenkaan myöskään aliarvioida tai käy kuten
jokin aika sitten eräälle lontoolaiselle työnhaki-
jalle. Kiirehtiessään työhaastatteluun hän töni
metrossa mielestään tiellään ollutta miestä käyt-
täen samalla alatyylistä kieltä. Työhaastattelun
alkaessa työnhakija sai todeta haastattelijan ole-
van tuo hänen tönimänsä mies.

Tutkimuksellani on ollut kaksi tavoitetta: li-
sätä ymmärrystä sattumaa kohtaan ja kuvata,
miten sattuma muokkaa yhteiskuntaa. Miksi sat-
tuman ymmärtäminen on hyödyllistä? Takanani
olevassa keskiaikaisessa maalauksessa on sattum-
man jumalatar Fortuna. Taiteilija vaikuttaa ym-
märtäneen sattuman olemuksen. Fortuna on
sokea ja ilmeisesti myös kuuro. Personoitua sat-
tumaa ei kiinnosta ymmärrämmekö häntä vai
emme. Meitä itseämme se sen sijaan tulisi kiin-
nostaa, sillä ymmärryksestä voi seurata nykyistä
suurempi demokratian, vapauden, yrittämisen
ja vastuunoton kunnioittaminen. Ja ennen kaik-
kea oivallus siitä, että yksityisen toimeliaisuuden
ennakoimattomat seuraukset, sattumat ovat yh-
teiskunnalle pääsääntöisesti myönteisiä.

Suomalainen julkinen hallinto toimii tänä
päivänä varsin hyvin demokratian sääntöjen
mukaan. Urho Kekkosen ylipitkän presidentti-

kauden jälkeen tehdyt muutokset ovat normalisoineet demokratiamme. Olemme jo yli 30 vuoden ajan saaneet valita presidenttimme ja kansanedustajamme perustuslaillisessa järjestyksessä. Liberaalia demokratiaa on syytä puolustaa. Mutta demokratian vahvuus, kansalaisen perusoikeuksien turvaaminen on samalla myös sen heikkous. Lainsäädäntötyössä välttämättömät kuulemiset, lausunnot, määräenemmistöt ja valitusoikeudet tekevät julkisesta hallinnosta hitaan. Hitaus on sattumien hyödyntämisessä ongelma, sillä niihin liittyvien mahdollisuuksien hyödyntäminen edellyttää useimmiten nopeaa toimintaa.

Millä tavoin hallinto sitten voi olla ketterämpi toimimaan jatkuvasti muuttuvissa tilanteissa sattumanvaraisessa maailmassa. Keinoja on kaksi: poistamalla lainsäädäntötyöstä sitä hidastavat esteet tai selkeästi pienentämällä julkisen vallan alaa. Ensimmäinen keino on kyseenalainen, sillä se tarkoittaisi vähemmän kuulemisia, vähemmän lausuntoja ja poistaisi valitusoikeuden. Joustavampi hallinto voisi siis paradoksaalisesti olla autoritaarisempi hallinto, jonka seuraukset saattaisivat olla sellaiset kuin vanhassa, 1700-luvulla kirjoitetussa sadussa mehiläispesästä:

“Olipa kerran kukoistava ja iloinen mehiläispesä. Sen kaikki mehiläiskansalaiset harjoittivat kaikkia mahdollisia paheita: itsekkyyttä, turhamaisuutta, laiskottelua, ahneutta, juopottelua ja huoruutta, ylellisyyttä ja tuhlaavaisuutta. Mutta pesä se vain kukoisti, kauppa kävi ja manufaktuureista kuului puuhakas hyöriä. Eli yksityiset paheet koituivat yhteiseksi siunaukseksi! Kävi kuitenkin niin ikävästi, että mehiläiset erehtyivät uskomaan synkkämielisiä pappismehiläisiä, katuivat, kääntyivät ja alkoivat harjoittaa heille saarnattuja hyveitä. Seurauksena oli koko kukoistavan talouden romahdus. Tilalle astuivat työttömyys, nälkä, kurjuus ja ainainen surkea valitus. – Yksityisistä hyveistä oli tullut yhteinen onnettomuus.”

Tämän sadun kirjoittaja Bernard Mandeville joutui aikanaan pulaan. Häntä syytettiin jumalanpilkasta ja paheelliseen elämäntapaan kannustamisesta. Hänen kirjansa jopa poltettiin roviolla pyövelin valvoessa tapahtumaa. Oikeudessa kirjoittaja puolustautui syytöksiä vastaan sanomalla, että hän ei todellakaan kannusta ketään paheellisuuteen; hän vain kertoi asian, jonka jokainen voi nähdä katsoessaan ympärilleen. Sen miten maailma toimii.

Toinen keino pyrittäessä hallintoon, joka on sekä demokraattinen että kykenevä hyödyntämään sattumaa on julkisen vallan alan pienentäminen. Se merkitsisi hallintoa, jonka tehtäviä olisi nykyisestä oleellisesti karsittu. Sattuman ymmärtäminen ja siihen liittyvien mahdollisuuksien käyttämisen osaaminen tarkoittaisi siis vallankumousta; vallan siirtoa julkiselta puolelta yksilöille ja näiden vapaaehtoisesti muodostamille yhteisöille ja yrityksille. Julkisesta hallinnosta tulisi näin ketterämpi operoimaan niillä alueilla, jotka sille luontevasti kuuluvat: sisäinen ja ulkoinen turvallisuus, vapauttaan väärin käytävien vastuuseen saattaminen, tasa-arvosta lain edessä huolehtiminen, mielekäs negatiivisten sattumien ennaltaehkäisy, sivistystoimen organisointi ja niiden tukeminen, jotka apua tarvitsevat.

Arvoisat kuulijat, jo muinaiset roomalaiset keskustelivat sattumasta. Kohta siitä keskustelivat myös suomalaiset.

HTT Jukka Helttulan hallintotieteen alaan kuuluva väitöskirja ”Sattuma yhteiskuntaa muokkaavana voimana. Tutkimus sattumien synnystä, olemuksesta ja vaikutuksesta” tarkastettiin 27.2.2015 Tampereen yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi dosentti, professori Antti Syväjärvi Lapin yliopistosta ja kustoksena professori emeritus Risto Harisalo Tampereen yliopistosta